



## Psalms 100:3 – Staat hier het woordje ‘niet’ of staat het er niet?

Psalms 100:3 wordt op twee fundamenteel verschillende wijzen vertaald zoals hieronder is te zien. Na in de tweede regel te hebben gesteld dat God de mens heeft gemaakt, vervolgt de tekst:

- of met: ‘ – en niet wij’
- of met: ‘en Hem behoren wij toe’ (letterlijk: ‘en tot Hem zijn wij’).

Wat is juist? Staat daar het woordje ‘niet’, of staat dat er juist niet?

Beide varianten beroepen zich op de Hebreeuwse grondtekst.

- De basistekst heeft **w-ló**, ‘en niet’, gemarkeerd als de *Ketiev* (naar het Aramees), ‘geschreven’.
- Maar in de kantlijn staat **w-lóo**, ‘en tot hem’; dat is de *Qeré*, ‘gelezen’, of ‘leeswijzer’.

Het gaat in dit geval dus om de twee woordjes **ló** en **lóo**. Het zijn in de praktijk homofonen, ze hebben een vrijwel gelijke uitspraak maar worden verschillend gespeld. Daardoor zijn ze gemakkelijk te verwarren: men zou het kunnen verstaan als ‘niet’ maar ook als ‘tot hem’.

De twee varianten, de *Ketiev* en de *Qeré*, staan er al sinds jaar en dag. Dat was al zo in de Tweede Rabbijnse Bijbel (verschenen in het jaar 1525), de vroegere basistekst voor veel vertalingen. Ook de later ontdekte maar veel oudere Codex Leningradensis heeft beide lezingen. Dat handschrift is de basis voor de nu nog gebruikte grondtekst, Biblia Hebraica Stuttgartensia (BHS). De vraag is nu wat de vertalers zouden moeten doen. Met als voorbeeld Psalms 100:3 is dit ook een toelichting op de *Ketiev-Qeré*-problematiek.

Hieronder een aantal vertalingen van het betreffende vers. En wat blijkt? Er worden verschillende keuzes gemaakt; sommigen volgen de *Qeré*, anderen houden vast aan de *Ketiev*. En dat is waarschijnlijk een bewuste keuze. Dat geeft al aan, dat het kennelijk niet zo’n eenvoudige kwestie is. De lijst is in volgorde van de twee varianten.

		<b>Psalms 100:3 volgens de <i>Qeré</i></b>	
<b>Buber/Rosenzweig – Preisungen:</b>		Erkennet, dass ER Gott ist,	sein Volk, Schafe seiner Weide.
<b>Friedrich Baethgen:</b>		Wisset, dass Jahwe, er Gott ist;	sein Volk und die Herde seiner Weide.
<b>American Standard Version:</b>		Know ye that Jehovah, he is God:	We are his people, and the sheep of his pasture.
<b>Soncino Books of the Bible:</b>		Know ye that the LORD He is God;	His people, and the flock of his pasture.
<b>A.C. Feuer - Tehillim:</b>		Know that HASHEM, He is God,	His nation and the sheep of his pasture.
<b>NIV:</b>		Know that the LORD is God.	We are his people, the sheep of his pasture.
<b>Revised NW (2013):</b>		Know that Jehovah is God.	We are his people and the sheep of his pasture.
<b>NBG:</b>		Erkent, dat de HERE God is;	zijn volk, de schapen die Hij weidt.
<b>Gerhardt/van der Zeyde:</b>		Erken toch: Jahwe, hij is God,	wij, zijn volk en de kudde door Hem geweid.
<b>Psalmen KBS-vertaling (1982):</b>		Erken toch: Jahwe, hij is God,	wij, zijn volk en zijn kudde door hem geweid.
<b>Willibrordvertaling (1996):</b>		Erken toch: de HEER is God,	wij, zijn volk en de kudde, door Hem geweid.
<b>Groot Nieuws Bijbel:</b>		Besef: alleen hij is God,	zijn volk zijn wij. Hij zorgt voor ons als een herder voor zijn kudde.
<b>NBV:</b>		Erken het: de HEER is God,	zijn volk zijn wij, de kudde die hij weidt.
		<b>en volgens de <i>Ketiev</i></b>	
<b>Septuaginta vertaling:</b>		Gnoote oti Kurios autos estin ho Theos	laos autou kai probata tees nomees autou
<b>Luther vertaling:</b>		Erkennet das der HERR Gott ist	zu seinem Volck / vnd zu Schafen seiner weide.
<b>King James Verslon:</b>		Know ye that the LORD he is God:	we are his people, and the sheep of his pasture.
<b>Statenvertaling:</b>		Weet, dat de HEERE is God;	Zijn volk en de schapen Zijner weide.
<b>Herziene Statenvertaling:</b>		Weet dat de HEERE God is;	Zijn volk en de schapen van Zijn weide.
<b>Hans Schmidt:</b>		Erkennet es: Jahwe, er ist Gott!	Seinem Volk und die Herde seiner Hut!
<b>NW:</b>		Weet dat Jehovah God is.	[Wij zijn] zijn volk en de schapen van zijn weide.
<b>Naardense Bijbel:</b>		Weet: de ENE, hij is God,	zijn gemeente, de kudde die hij weidt!
<b>TLVG:</b>		Weet dat Jehovah werkelijk God is, ja Hij;	Zijn volk, de kudde van Zijn weide zijn wij.

Zie als illustratie van het systeem hieronder Psalm 100 in zijn geheel. In dit voorbeeld volgens een belangrijk handschrift, de Codex Leningradensis. Afhankelijk van of het de linker- of rechterkolom is, staan de kanttekeningen links of rechts; hier is dat dus toevallig rechts. In die marge staan diverse symbolen en aantekeningen, waaronder ook *Ketiv-Qeré*-aanwijzingen.

tekst (van rechts naar links)

kanttekeningen

Let in de tekst op de 4<sup>e</sup> regel van boven en dan het 2<sup>e</sup> woord van rechts ...

(w.lo = en niet)

... het woordje לֹא met een klein cirkeltje boven de middelste letter.

met in de kantlijn rechts, heel klein, לֹא

(w.loo = en tot hem)

PS. Het kleine cirkeltje is op deze plek wat volgelopen.

Normaliter zou men zeggen dat zo'n leeswijzer er staat om gevolgd te worden. Maar welke factoren spelen daarbij een rol? In ieder geval is de *Qeré* bedoeld als aanduiding van 'de betere tekst', het is een aanwijzing. En het is een hele natuurlijke en primaire reactie om verbeteringen toe te willen passen. Maar is dat in alle gevallen een goed idee? Niet onbelangrijk is de vraag wie die aanwijzing heeft gegeven, en met welke reden. Werd de geschreven tekst, de *Ketiv*, gezien als 'beschadigd', waarbij de *Qeré* een herstel van het origineel beoogt? Als dat zo is, dan zal men die graag willen volgen. Zo niet, dan is er een dilemma.

Het is goed om een moment stil te staan bij het *Ketiv-Qeré*-systeem, hoe het is ontstaan en wat de betekenis ervan is, waarna we ons voor een paar categorieën kunnen afvragen in welk opzicht de *Qeré* een betere tekst is, en of die betere tekst ons dichter bij het origineel brengt.

Een belangrijke factor daarbij is de lange weg van vele eeuwen tussen het absolute origineel en de huidige grondtekst. De boeken, waaronder de Psalmen, dateren waarschijnlijk van vele eeuwen vóór de gewone tijdrekening. Eeuwenlang zijn ze door afschrijvers (*soferím*, schriftgeleerden) gekopieerd, talloze malen. Dat vanwege de noodzaak meerdere afschriften te hebben en vanwege de vergankelijkheid van het materiaal. Het kopiëren gebeurde gewetensvol, maar het resultaat was niet volmaakt. Er ontstonden veel afschriften die op zichzelf prima waren maar op details toch van elkaar verschilden. En daarnaast ontstond er door de eeuwen heen een mondelinge overlevering betreffende uitspraak en interpretatie. Vele eeuwen later (in de 6<sup>e</sup> tot 11<sup>e</sup> eeuw ván onze jaartelling) zijn we in de tijd van de Masoretische geleerden – we beschikken over het product van hún arbeid. Die geleerden hebben zich ook ingespannen om de tekst nauwkeurig weer te geven en de veelal mondelinge traditie rond de uitspraak vast te leggen. Ze ontwikkelden de klinker- en accenttekens, maar ook het genoemde *Ketiv-Qeré*-systeem. Dat alles heeft een hele lange geschiedenis. En het is ook niet altijd duidelijk welk uitspraakadvies uit welke tijd stamt.

Het boek *The Masorah of Biblia Hebraica Stuttgartensia* door Kelly, Mynatt en Crawford geeft via de opvattingen van diverse geleerden de volgende beschrijving: Scholars are divided with regard to the *Ketiv/Qere* notation system.

Morrow says that the *Ketiv/Qere* variations represent alternative traditions accepted in different circles. *Ketiv* specifically, represents the written tradition of the scribes; *Qere* the oral tradition of readers and synagogue schools. The Masoretes, who knew both traditions, devised this system to safeguard readings where the *Qere* varied so much from the *Ketiv* that it might affect the consonantal text, which was the Masoretes' primary concern. (...) But there are also two alternate theories regarding the origin of the notes and these are often held together.

The collation theory holds that the marginal *Qere* notes represent a method of collating variant readings from other manuscript. The collation theory dates back to the time of David Kimchi (1160-1235) who suggested that the scribe Ezra collated the manuscripts after the exile. Objections to this theory include the question of why there are only two traditions preserved.

The correction theory dates to the time of Abrabanel (ca. 1437-1580) who held that Ezra and the scribes found mistakes – carelessness, improper grammar, etc. – in the text.

Against these theories, Morrow argues the strong likelihood that the *Ketiv/Qere*-notes are the work of the Masoretes to preserve the consonantal text passed down to them.

But while the notation system for *Ketiv/Qere* was probably developed by the Masoretes, some of the categories of *Ketiv/Qere* it notes likely predate the notation system and the Masoretes. Yeivin divides the *Ketiv/Qere* into six categories. He dates three of these categories as proto-Masoretic. (...) He makes the point that these are proto-Masoretic because they are mentioned in the Talmud. On the other hand, the other categories are based on elements of the text which were added later. Weil also notes the antiquity of some of the information recorded in *Ketiv/Qere*. From all of the previous categories, one can see that the proto-Masoretic text contained a variety of irregularities. (...) The Masoretes faithfully preserved these anomalies, and their tradition continues into modern times.

Michael Graves geeft een gedetailleerde analyse in *The Origins of Ketiv-Qere Readings* en concludeert: ... about the origins of the *Ketiv-Qere*, it is likely (1) that the Masoretes intended for the *Qere* to be preferred over the *Ketiv*, and (2) that manuscript readings do underlie some *Qere* variants, although it is not likely that they derive directly from a critical collation of manuscripts. Perhaps the immediate origin of the *Ketiv-Qere* system was the need to record both an authoritative written text and a separate reading tradition, but the ultimate source of the reading tradition was a popular manuscript recension. This would account for both the presence of *Qere* readings in ancient sources and the function which the *Ketiv-Qere* system seems to have performed during the Masoretic period.

Er zijn dus verschillende categorieën ‘verbeteringen’ te onderscheiden. We beschouwen er een aantal met daarbij dan de vragen: Is het een verbetering? En ... is het een herstel, waarmee we hopelijk dichter bij het origineel komen? ‘Verbetering’ is niet hetzelfde als ‘herstel’; een verbetering zou ook een wijziging ten opzichte van de oorspronkelijke tekst kunnen zijn. In dat geval zal niet iedereen de *Qeré* willen volgen. Dat hangt dan weer af van de traditie waarin de vertaler/vertaling staat.

De eenvoudigste *Ketiev-Qeré*-categorie zijn de correcties op grammaticale fouten. Het meest gebruikte voorbeeld is de af en toe voorkomende verwisseling van de Hebreeuwse woordjes voor ‘hij’ en ‘zij’, aantoonbaar een taalfout in de tekst zelf.

Het verschil betreft in dit geval de verwisseling van de letters ‘waw’ (ו) en ‘jod’ (י). Dat is een schrijffout. En zeer voorstelbaar, het gaat in dit geval namelijk alleen maar om de lengte van het verticale pootje.

Geen enkele vertaler zal hier de grammaticale fout vertalen, men volgt dus altijd de leeswijzer, de *Qeré*. Als het origineel correct was, dat kunnen we niet weten, dan ziet men de *Qeré* als herstel daarvan. Was het een onbedoelde fout was van de schrijver, dan handelt men ongetwijfeld toch in de geest van de schrijver.

In ieder geval is deze categorie een prachtig voorbeeld van de getrouwheid waarmee men de geschreven tekst afschreef en van de bescheidenheid over het eigen oordeel; wat men als fout zag bleef toch zichtbaar, wat men zag als juist werd eeuwenlang mondeling doorgegeven, later werd het schriftelijk vastgelegd als *Qeré*.

Het is in dit geval dus hoogstwaarschijnlijk beide, zowel een verbetering als een herstel van de oorspronkelijke bedoeling.

Deze specifieke *Qeré* wordt een paar keer gesignaleerd. In de kantlijn staan aanvankelijk dan de correcte medeklinkers met in de tekst de klinkertekens die passen bij de verbetering. Daarna worden gemakshalve alleen nog maar de correcte klinkertekens geplaatst bij de verkeerde medeklinkers. De niet uitspreekbare combinatie wordt dan al als een voldoende aanwijzing gezien dat dit een *Qeré* is. Het heet een doorlopend advies, een *Qeré Perpetuum*.

Dan is er de *Qeré* betreffende de Godsnaam, JHWH. Het is niet een Bijbels, maar een rabbijns voorschrift om die allerheiligste persoonlijke naam, de vier letters ofwel het tetragram, niet uit te spreken maar het te vervangen door een substituuat: *adonáai* of *elohiém* - dat afhankelijk van de combinatie van woorden. Dat voorschrift dateert van de periode rond het begin van onze jaartelling, in ieder geval ná de voltooiing van de Hebreeuwse Bijbel, maar van ver vóór de tijd van de Masoretische afschrijvers. Het is beschreven in de Talmoed, niet in de Masoretische codex. De medeklinkers *adonáai* of *elohiém* staan niet in de kantlijn. De enige aanwijzing om op de plaats van het tetragram een substituuat uit te spreken zijn de klinkertekens bij de tekst die verwijzen naar dat substituuat. Die *Qeré*-klinkertekens zijn geplaatst bij de *Ketiev*-medeklinkers (dus bij het JHWH). Het is een doorlopende leeswijzer, een *Qeré Perpetuum*. Ook hier dienen zich de twee vragen aan:

- a. Is het volgen van de *Qeré* inzake de Godsnaam een verbetering? Veel vertalers volgen de rabbijnse traditie en stemmen er daarom mee in. Ik begrijp en respecteer de motieven, maar ik zie het niet als een verbetering.
- b. Brengt deze *Qeré* ons dichter bij de oorsprong? Nee. En daar is iedereen het over eens. De Godsnaam werd van oorsprong af namelijk vrijmoedig gebruikt, zowel in schrift als in spraak. En dat was óók een traditie, de traditie van het oorspronkelijke, respectvolle gebruik. Ook hier is de vraag welke traditie men volgt. Ik volg de oudste.

Een ander voorbeeld (eigenlijk geen *Ketiev-Qeré*) zijn de z.g. *tiquenéi soferiém*, ‘emendaties van de afschrijvers’; dat zijn achttien gevallen waarbij de Bijbeltekst zelf werd gewijzigd: een minder gewenst geachte formulering werd vervangen door een gepastere, de tekst werd in feite gekuist. Het klassieke voorbeeld daarvan is Genesis 18:22, waar de Masoretische grondtekst schrijft dat ‘Abraham voor Jehovah’ stond (dat stond in de manuscripten die de Masoreten als uitgangspunt gebruikten), maar waar de oorspronkelijke tekst anders luidde, namelijk dat ‘Jehovah voor Abraham’ stond. Opmerkelijk is dat men dat later als ongepast ging beschouwen, terwijl de oorspronkelijke schrijver dat gevoelen kennelijk niet heeft gehad. Zo zijn er in totaal achttien gevallen gedocumenteerd. Een ander voorbeeld is te vinden in Psalm 106:20, zie de eerder verschenen toelichting over deze tekst – daar wordt ook de algemene problematiek besproken van de vermeende ‘verbeteringen door de eerdere afschrijvers’. Die achttien ‘reparaties/verbeteringen/emendaties’ waren niet alleen mondeling doorgegeven (zoals de *Ketiev/Qeré*-gevallen), maar waren al in de tekst zelf aangebracht; wel werd de gemaakte aanpassing doorgegeven, het was niet de bedoeling om het geheim te houden. Maar wat moesten de Masoreten hiermee? Ze lieten de ontvangen tekst zoals die was, hun standaardaanpak, maar ze noteerden de doorgegeven informatie wel. Daardoor hebben we nu de gemodificeerde tekst, maar we kennen ook de oorspronkelijke. De vraag is ook hier wat men als vertaler gaat doen: de ‘emendaties’ volgen, de ‘verbetering’, of de oorspronkelijke tekst herstellen (met het gevaar voor sommige lezers wellicht een niet-delicate uitspraak te doen). Ook dit is een voorbeeld van wijzigingen die bedoeld waren als verbeteringen, maar die wel een wijziging betekenden van de oorspronkelijke tekst. Een vertaler die uit wil gaan van de oorspronkelijke tekst zal die ‘verbeteringen’ waarschijnlijk niet volgen.

We zien hier dus drie categorieën van wijzigingen. Eén waarbij de *Qeré* ons dichter bij de oorspronkelijke bedoeling brengt, maar twee waarbij de *Qeré* juist leidt tot een grotere afstand van het origineel.

Moelijker te beoordelen zijn de categorieën waarbij de varianten niet als fouten kunnen worden aangemerkt. Dat zijn gevallen waarbij zowel de *Ketiev* als de *Qeré* een correcte en bruikbare betekenis hebben; het zijn dan twee verschillende lezingen die beide een correcte gedachte opleveren. Daarbij kan men zo zijn gedachten hebben, welke van de twee het beste past in een bepaalde context. Maar, en dat is een andere invalshoek, welke van de twee zou de grootste kans maken het origineel te zijn?

Daarmee zijn we ook bij de kwestie die in Psalm 100:3 aan de orde is.

Eerst beschouwen we de tekst. Hieronder de drie regels, getranslitereerd en de woor-voor-woord-vertaling.

<i>Psalm 100:3</i>			
<i>d.</i> "óe	<i>klé-jhwh</i>	<i>hóe</i>	<i>elohlé</i> m
weet/erkent	dat JHWH	hijzelf	God
<i>hóe</i> - <i>"aaSáánoe</i>		<i>w-ló(o)</i>	<i>anáach</i> ".noe
hijzelf hij heeft ons gemaakt		[en niet ( <i>Ketiev</i> ) / en tot hem ( <i>Qeré</i> )]	wij
<i>"amóo</i>	<i>w-TSón</i>	<i>mar.</i> "letóo	
zijn volk	en kleinvee van	zijn weide	

Beginnen we met de eerste regel. Dit staat weliswaar los van het onderwerp, maar is toch interessant. Het woordje *d.* "óe is de gebiedende wijs meervoud van het werkwoord *jadaa*" ('weten, kennen, erkennen'), en kan worden vertaald met 'weet' of 'erkent' – beide vormen worden gebruikt. De uitdrukking 'erkent' zou men verwachten als er van erkenning nog geen sprake was. Dat is hier echter niet aan de orde, het is immers een dankpsalm waarbij gelovigen worden opgeroepen God met vreugde en gejuich te dienen. Daarbij past mijns inziens niet de oproep 'erkent!', die erkenning is er al. Het is veel meer een oproep om zich méér bewust te zijn van het feit dat Jehovah werkelijk God is: *klé-jhwh hóe elohlé*m, dat Jehovah daadwerkelijk God is. De traditionele weergave 'weet!' past daar naar mijn mening beter bij.

De uitdrukking *hóe elohlé*m is te vertalen als 'hij (is) God'. Hier is *elohlé*m zonder het bepalend lidwoord. Dat komt niet vaak voor, slechts vier keer (Jozua 11:2, Jeremia 10:10, Psalm 100:3 en 2 Kronieken 20:6). In een aantal gevallen, waaronder Psalm 100:3 is de toevoeging noodzakelijk om het niet te lezen als de bekende combinatie van persoonlijke naam en titel: *jhwh elohlé*m.

Een aantal vertalingen laten dat woordje 'hij' weg en vertalen alleen met 'is God'. Dat kan, maar omdat in dit vers de persoonlijke voornaamwoorden 'hij' en 'wij' vaker voorkomen is het goed om het als vorm van nadruk wel te vermelden, zoals diverse vertalingen ook doen. In de TLVG-vertaling is het geaccentueerd door het woordje 'werkelijk' toe te voegen.

De tweede regel begint met *hóe*-*"aaSáánoe*, 'hij – hij heeft ons gemaakt' (het gaat hier niet zozeer over de schepping, nee, God heeft hen als volk gemaakt – zie ook Deut. 32:15). Het *hóe*, 'hij', fungeert niet alleen als contrast met het *anáach* ".noe, 'wij/ons' (het laatste woord van deze regel), maar is hier in de tweede regel ook nodig omdat het een zelfstandige zin betreft. Maar het werkt door de herhaling wel als extra klemtoon, een gebruikelijke poëtische vorm. Het werkwoord *"aaSáánoe* heeft de suffix *-noe* die wijst op de 1<sup>e</sup> persoon meervoud, 'ons', 'hij heeft ons gemaakt'.

Aansluitend hierop zijn we bij de uitdrukking waar het in de vraag om gaat, *w-ló(o) anáach* ".noe. Twee varianten dus.

- Volgens de *Ketiev* staat er het woordje *ló*, gespeld als *lamed-alef*, het betekent 'nee', 'niet' of 'geen'. In combinatie met het 'wij' betekent dat dus 'niet wij', of woorden van gelijke strekking. In combinatie met het eerdere 'hij heeft ons gemaakt' zou dat betekenen: 'en wij niet onszelf'. Deze woorden moeten in dit verband als een soort tussenzinnetje worden beschouwd, een associatie; zowel daarvoor als daarna (de derde regel) gaat het weer over de verhouding tussen God en zijn aanbidders (eigenlijk zou men hier ook nog eens een meervoudsvorm van het werkwoord verwachten, maar dat speelt nu geen rol). Een aantal vertalingen zoals de Statenvertaling, de Herziane Statenvertaling en de TLVG-vertaling maken door haakjes/streepjes van deze twee woordjes ook echt een tussenzin.

Dit zinnetje wordt nogal verschillend beoordeeld. De krachtigste bewering komt van J. Fokkelman, hij kwalificeert het in *The Psalms in Form* als 'absurd'. Dat lijkt me te sterk uitgedrukt en mist de pointe. Die opmerking zou gelden als het hier over de schepping ging, maar dat is niet het geval. Ook al is het een tussenzinnetje met een geheel andere betekenis, de gebezigde uitdrukking is op zich niet onlogisch; in Ezechiël 29:3 staat dat de Farao hooghartig beweerde dat hij zichzelf had gemaakt tot wat hij was: *anié "aaSietinie*, 'ik heb mijzelf gemaakt', 'ik ben niemand verantwoordelijk'. Dat was geen absurde bewering, wel een arrogante. Het tussenzinnetje in Psalm 100:3 betekent dat dat juist niet de houding was van de psalmist en van degenen die deze psalm zingen. In feite zeggen zij eerst: 'God heeft ons gemaakt tot wat we zijn, tot een volk, tot zijn volk', en dan als een terzijde: 'maar dat hebben we niet zelf gedaan'. Enigszins 'out of context', zeker, maar niet 'absurd'.

- Volgens de *Qeré* zou het gelezen moeten worden als stond er gespeld *lamed-waw, lóo*; dan betekent het 'voor/tot hem'. In combinatie met 'wij' staat er dan 'aan hem behoren wij toe' of een vergelijkbare uitdrukking.

Nu de derde regel, niet onbelangrijk. Diverse vertalingen voegen hier een extra woordje 'wij' toe, maar dat staat er niet, althans niet in deze regel. Op zich is dat geen enkel bezwaar, want dat is wel wat er wordt bedoeld, maar nogmaals, in het Hebreeuws staat het er niet. En dat is in dit geval ook niet zonder consequenties. De derde regel is een zinsdeel zonder werkwoord en zonder onderwerp, geen complete zin. De hier gegeven woorden zijn: *"amóo w-TSón mar.* "letóo, 'zijn volk en kleinvee/kudde van zijn weide'; dat is een omschrijving van de groep tot wie de psalmist zijn oproep doet. Het hoort dus bij het 'ons/wij' uit de tweede regel. Maar bij welk woord? Hoort het bij *"aaSáánoe*, 'hij maakte ons'? Of hoort het bij *anáach* ".noe, 'wij'? In de grondtekst is het woordje 'wij' het laatste van de twee, en dat wordt direct gevolgd door deze derde regel. Dat maakt het aannemelijk dat we dan ook dié verbinding moeten leggen. Maar kan dat? Het zou betekenen dat de derde regel een verschillende betekenis heeft, afhankelijk van de vraag of we de *Ketiev* of de *Qeré* volgen.

- Volgen we de *Ketiev* met de derde regel horend bij het 'niet wij', dan komt de volgende gedachte in beeld: 'Wij hebben niet onszelf gemaakt, wij die zijn volk en de kudde van zijn weide zijn'. Die uitspraak is op zich niet als onjuist te bestempelen, maar is toch verre van logisch. Het 'en niet wij' zou dan moeten slaan op 'ons'.
- Volgen we de *Qeré*, dan is er de uitdrukking 'aan hem behoren wij' en resulteert dat in het volgende: 'Aan hem behoren wij, wij die zijn volk zijn en de kudde van zijn weide'. Dat is een gedachte die klinkt als een klok. In plaats van er een gedachtesprong als tussenvoeging in te lezen, zien we nu het logische verband: juist doordat God ons gemaakt heeft, dienen wij hem toe te behoren als zijn volk en zijn kudde. De tekst wordt een coherent geheel.

Overduidelijk is de *Qeré* hier de betere tekst, ook al is er geen groot inhoudelijk bezwaar tegen de andere variant, de *Ketiev*.

Dat brengt ons bij de vraag wat te doen. Wat te doen in dit geval? Eerst de vraag maar in het algemeen. Men zou natuurlijk gewoon praktisch kunnen zijn en datgene nemen wat als de beste tekst overkomt. Maar dan negeert men de vraag: wat staat het dichtst bij het origineel? Voor wie bewust de latere traditie wil volgen is dat niet echt van belang, die neemt gewoon de gestileerde variant. Maar voor wie waar mogelijk de oertekst volgt, telt dat wel, ook al zou die misschien stroever of minder logisch klinken dan een meer gepolijste; dan nog hebben we het er toch maar mee te doen. Ik spreek hier natuurlijk alleen voor mezelf, maar voor mij zou de voorkeur uitgaan naar de *Ketiev* (de basistekst) onder de volgende condities:

- a. als het een correcte en betekenisvolle zin betreft en
- b. als er geen aanwijzingen zijn dat de verbetering als oorspronkelijke tekst moet worden gezien.

Op grond van die uitgangspunten meende ik dat ook bij Psalm 100:3 de voorkeur uit moest gaan naar het handhaven van de *Ketiev*. Het overzicht laat dat zien. Daarbij was ook een overweging dat de oude Griekse Septuaginta-vertaling hier de tekst 'en niet wij' volgt, de tekst die later als de *Ketiev* bekend kwam te staan. In veel andere gevallen volgt deze vertaling juist de tekst heeft die later *Qeré* ging heten. Daar zullen ze hun redenen voor hebben gehad. Ook de Syrische Peshitta-vertaling heeft hier 'en niet wij'. Deze vertalingen zijn van een aantal eeuwen vóórdat de Masoretische geleerden het *Ketiev-Qeré* systeem ontwikkelden en leggen daarmee wel een zeker gewicht in de schaal.

Bij een herhaalde bestudering van de kwestie kwamen er echter nog een aantal andere aspecten in beeld.

- De klank van de *Ketiev* en *Qeré* is vrijwel gelijk, waardoor een verschrijving voor de hand ligt. De afschrijver las de tekst uit de te kopiëren rol hardop en schreef die vervolgens op de nieuwe rol. Daarbij zou een fout als deze gemakkelijk kunnen worden gemaakt. Niet alleen was de klank nagenoeg gelijk, het was ook nog eens een betekenisvolle zin. Ook bij herlezing: correcte woorden. En bij de lettertelling: zelfde aantal.
- Ook speelt de orale traditie een rol. Het is niet ondenkbaar dat er verschillende gedachten zouden zijn geweest als de psalm werd voorgelezen. Hoe sprak de voorlezer de woorden uit? En wat verstonden de luisteraars? Wellicht is er ook wel discussie geweest: de een hoorde dit, de ander hoorde dat. En bleef die vraag rondzingen? Beide lezingen kunnen op een gegeven moment ook voor correcte mogelijkheden zijn gehouden.
- De twee woordjes de twee woordjes *ló* en *láo* komen heel vaak voor. De duiding hangt dan af van zinsverband en context. Hoort men *ló* of *láo* in combinatie met *anáach".noe*, dan hangt de eerste indruk ook af van de volgorde.

- a. Zou het *hóe-"aaSáandé w-anáach".noe ló(o)* zijn, dan zal men het waarschijnlijk verstaan als: 'en wij behoren hem toe'; de betekenis 'en niet wij' lijkt hier niet voor de hand te liggen. Zou de schrijver dit hebben bedoeld en het ook zo hebben opgeschreven – ook ritmisch is dat fraai - dan zou de kans op een misverstand veel geringer zijn geweest.
- b. Zou men horen *hóe-"aaSáandé w-ló(o) anáach".noe*, zoals het er nu staat, dan ligt 'en niet wij' het meest voor de hand, hoewel de andere variant zeker kan. De gegeven volgorde lijkt dus iets meer te pleiten voor de *Ketiev*, hoewel de *Qeré* zeker kan. Maar men zou zich kunnen afvragen waarom de schrijver dan toch voor deze volgorde heeft gekozen als hij bedoelde 'en hem behoren wij toe'. Toch hebben we daarmee van doen.

Blijft wel de vraag welke verschrijving het gemakkelijkst zou worden gemaakt.

- Mijns inziens draagt het karakter van de *Ketiev* ertoe bij dat die in eerste instantie natuurlijk klinkt en daardoor gemakkelijk ingelezen kan worden in betoog dat iets anders beoogt. Al past de *Ketiev* logisch gezien niet zo goed in deze specifieke psalm, het is op zich een fraai en bekend contrast: de tegenstelling tussen Jehovah als de Almachtige God en de nietigheid van de mens als schepsel. Dat is in de Bijbel en ook in de Psalmen een bekend thema, impliciet aanwezig in de beschrijving van God (zie bv. in Psalm 8, in 89:47, 102:26(25), 104:29,30, 119:73, 134:3, 139;15, 148:5). De woordcombinatie *hoé ... , hoé ...* en *anáach".noe* ('hij ..., hij ... en wij') is een reeks woorden die gemakkelijk model zou kunnen staan voor die tegenstelling. De toevoeging *ló* ('niet') vóór het *anáach".noe* maakt van de combinatie een aantrekkelijke uitdrukking van die tegenstelling. Deze variatie dient zich als het ware aan als een spitsvondigheid op basis van de eerdergenoemde gedachte in Ezechiël 29:3, een gedachtesprong die gemakkelijk kon worden ingelezen in de psalm. En zich daarin nestelde.
- Dat contrast ontbreekt in de *Qeré*, daar beschrijft het woordje 'wij' de al eerder gememoreerde relatie tot God. Het is verder niet aannemelijk dat de spitsvondigheid al in het origineel stond. Het was oorspronkelijk een psalm voor bij een plechtige bijeenkomst, God werd gedankt. Dat was mijns inziens niet het moment dat de schrijver zich zou hebben laten leiden door zulke taalkundige associaties.

Dat maakt het mijns inziens aannemelijk dat de *Qeré* toch het origineel vertegenwoordigt; de *Ketiev* zou dan een aantrekkelijke variatie zijn die er later in is geslopen als een zelfstandige variant; een begrijpelijke fout gezien de woordvolgorde. De omgekeerde verschrijving lijkt minder waarschijnlijk.

Een en ander maakt dat ik in dit geval mijn voorkeur bijstel en, zij het met aarzelingen, toch liever de *Qeré* volg. Niet omdat die beter bij de context past, dat is immers sowieso het geval, maar omdat ik het uiteindelijk toch waarschijnlijker acht dat we hiermee dicht bij het origineel komen. Dat heeft de volgende vertaling als resultaat:

**Herziene tekst in de TLVG:** Weet dat Jehovah werkelijk God is, ja Hij;  
Hij is het die ons gemaakt heeft, Hem behoren wij toe;  
Zijn volk, de kudde van Zijn weide zijn wij.

Deze aanpassing is ook gedocumenteerd in het Erratum.